

BİLİM KÜLTÜR VE EĞİTİM

Geleceğin insan hakları mı? Nedir bu nöro-haklar?

Av. Ali Erdoğan, PhDc

Uzun yıllardır insanlar, diğer insanları gözlemleyerek -ki gözleri ile görebildiği kadarıyla yetinerek- birtakım fikirleri ortaya atmışlar, varsayımlar üretmişlerdir ancak kafatasının içerisindeki gizem varlığını korumaya devam etmiştir. Ne zaman ki teknoloji devreye girmiş, işte o zaman gizemin kapıları da bir bir aralanmaya başlamıştır.

Günümüzde ise günbegün bizleri şaşırtan yeni gizemler çözülmeye devam etse de bir yandan da çözülen gizemler üzerinden yeni tartışmalar da ortaya çıkmaktadır. İşte böyle bir düzende bizleri yepyeni kavramlar karşılamakta ve hayatlarımıza bu kavramlarla beraber yeni bir düzenin de dahil olması ihtimali doğmaktadır.

Çoğumuz "ah o 90'lar" diyerek nostaljik bir perspektiften söz konusu yılları hatırlıyor olsa da, aslında 90'ların bir diğer adı daha vardır: **"beynin on yılı"**. Bu on yılda özellikle görüntüleme tekniklerinde önemli adımlar atılmış ve bizler için gizemini sonsuza kadar saklayacakmış gibi görünen beyin sırları artık ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında çok da yabancı olmadığımız fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI), beyindeki elektriksel aktiviteyi ölçmekte, bu ölçümleri farklı şekillerde bizlere yansıtmaktadır. Bu sayede beynin haritalanması mümkün olmakta; insanların niyetleri, davranışları ve tutumları ile beyin aktiviteleri eşleştirilebilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmaya göre, fMRI ile yapılan taramaların, kullanıcıların siyasi görüşlerinin ortaya çıkarılması için kullanılarak bir profileştirme-nin mümkün olduğunu göstermiştir.¹ Böylesine bir madencilğin yapılmasıyla sadece zihinsel tercihlerin çıkarımı için değil, aynı zamanda söz konusu tercihlerin manipüle edilmesi için de kullanılabilmesine dair bir beyanda bulunmak da yanlış olmayacaktır.

Bu teknolojiler bizler için yaralı mı, yoksa zararlı mı?

Sadece fMRI değil aynı zamanda farklı teknolojilerin de bu uğurda kullanılabileceği artık bilinmekte ve bu tarz teknolojilere genel olarak nöro-teknolojiler adı verilmektedir. Bu teknolojilerin arasına görüntüleme teknikleri, beyin-makine arayüzleri, nöral implantlar ve sensörler, elektriksel ve manyetik beyin stimülasyonu, giyilebilir teknolojiler ve sanal gerçeklik sistemlerini koyabilmekteyiz. Ancak burada akla şu

soru gelecektir: "bu teknolojiler bizler için yararlı mı, yoksa zararlı mı?"

Biraz önce bahsedildiği üzere geçtiğimiz on yıllarda insan beyninin kilidi açılmıştır ancak önümüzdeki on yıllarda bunun ne-reye kadar ileri gidebileceğine dair bir beyanda bulunmak da oldukça zordur. Ayrıca hangi noktaya

kadar ilerleyebileceğimize kim ve nasıl karar verecektir? Bilinmezlik perdesinin fazlasıyla bizlerle temas ettiği bu konuda, insanların bilinmeyen korkma huyu tekrardan tetiklenmekte ve bu sebeple bir an evvel -çok da fazla üzerine düşünmeden- söz konusu teknolojilere dair bir eyleme geçilmesi niyetine girilmektedir.

Nöro-teknolojilerin ortaya çıkarabileceği olası zararları şimdiden bertaraf edebilmek için önleyici eylemlere girişilmesi talebi de işte tam bu noktada devreye girmektedir. Her ne kadar öncesinde bu günlerin zemini hazırlayan hamleler gerçekleşmiş olsa da, 2017 yılında literatüre kazandırılmış iki eserle beraber artık bu konular daha da alenen tartışılmaya açılmıştır. **Rafael Yuste** ve diğerleri² ile **Marcello lenca** ve **Roberto Andorno**'nun³ ileri sürmüş oldukları eserler ile bu eserlerde ve türevlerinde dillendirilen fikirlere yönelik eleştirilerin oluşturduğu yeni tarz bir literatür de gelişmeye devam etmektedir: **"nöro-haklar"**

'Nöro-hukuk'

Nöro-haklar kavramı çok yeni gündeme gelmiş olsa da beyin daha iyi bilinmesinin, daha iyi tasarlanmış yasalara ve daha adil yasal prosedürlere yol açacağı fikrinin uzantısı olan **nöro-hukuk** adlı alanın varlığı daha eskiye dayanmaktadır.

Ceza adaletinde daha kanıta dayalı kararların alınabilmesi için nöro-teknolojiler vasıtasıyla, soruşturma ve cezai sorumluluğun değerlendirilmesinden cezalandırmaya, suçluların rehabilite edilmesinden yeniden suç işleme risklerinin değerlendirilmesine kadar farklı noktalarda temaslar olabilir. Ayrıca özel hukuk alanının temelini oluşturabilecek ehliyet konusunda da kişinin kapasitesinin belirlenmesinde nöro-teknolojilerin destekleyici bir araç olarak kullanılma potansiyeli mevcuttur. Keza tazminat miktarının belirlenmesinde davacının maruz kaldığı şiddetin oluşturduğu acının ölçülebilmesi de daha hakkaniyetli sonuçlara zemin hazırlayabilir. Örnekleri çoğaltacak olursak tanıkların güvenilirliğinin değerlendirilmesi noktasında yalan tespit veya özellikle fiziksel

ileride karşılaşılabileceğimiz olası durumların şimdiden önüne geçebilmek adına birtakım adımlar atılmakta ve insan merkezci bir perspektifle ilerleyerek, kimin güdümünde olduğu kontrol edilemeyen nöro-teknolojilerin karşısında insanı koruyabilmek adına nöro-haklar konusu her geçen gün hızlanarak tartışılmaktadır.

istismara dayalı suçlarda travmadan kaynaklı hafıza kayıplarının giderilmesi teknolojileri de yargı erkinin karar vermesine yardımcı olabilecektir.

Hak ihlalleri

Ama tüm bunların yanında nöro-teknolojilerin; mahremiyet, düşünce özgürlüğü, zihinsel bütünlük, ayrımcılık gibi noktalarda hak ihlallerine sebep olabileceği de madalyonun öteki yüzünü oluşturmaktadır. Madalyonun bu yüzünde de bahsettiğimiz endişeler kendini göstermekte, var olan insan hakları sistemi ise böylesine yeni konulara cevap vermekte oldukça yavaş kalmaktadır. Ayrıca hukuk bilimi de kişisel veriler, yapay zeka gibi konularda da son dönemlerde tanık olduğumuz üzere yeni ortaya çıkan konular karşısında yeterli kadar hızlı hareket edememekte ve bir nevi ilgili konuları geriden takip etmektedir.

İşte böylesine bir atmosferde ileride karşılaşılabileceğimiz olası durumların şimdiden önüne geçebilmek adına birtakım adımlar atılmakta ve insan merkezci bir perspektifle ilerleyerek, kimin güdümünde olduğu kontrol edilemeyen nöro-teknolojilerin karşısında insanı koruyabilmek adına nöro-haklar konusu her geçen gün hızlanarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalar hiç kuşkusuz yok ki, nöro-haklara karşı görüşlerin taraftarlarını da barındırmakta, özellikle insan hakları enfasyonunun halihazırda mevcut olduğunu ve bu sebeple yeni tip hakların gündeme gelmesinin insan hakları sistemine daha çok zarar vereceğini görüşlerinin ilk sıralarına konumlandığıdır.

Bu noktada nöro-hakları tanımlayarak konumuza bir virgül koymanın yerinde olacağı açıktır ki, devam eden tartışmalar öncesinde bir temellendirme yapabilelim. Marcello lenca bir başka eserinde şöyle bir tanım yapmaktadır:⁴

"Bir kişinin beyinsel ve zihinsel alanıyla ilgili etik, yasal, sosyal veya doğal özgürlük veya hak ilkeleri; yani, insan beyninin ve zihninin korunması ve muhafaza edilmesine yönelik temel normatif kurallar."

Bakalım insanı korumak uğruna atılan bu adımlar bir sonuca varacak mı, yoksa bundan vazgeçip insan dışı varlıklara uzanan radikal bir düzene mi evrileceğiz? Hep beraber göreceğiz...

1. Darren Schreiber vd., "Red Brain, Blue Brain: Evaluative Processes Differ in Democrats and Republicans", PLoS ONE, Cilt 8, Sayı 2, 2013.

2. Rafael Yuste vd., "Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI", Nature, Sayı 551, 2017, s.159-163.

3. Marcello lenca & Roberto Andorno, "Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology", Life Sciences, Society and Policy, Cilt 13, Sayı 5, 2017.

4- Marcello lenca, "On Neurorights", Frontiers in Human Neuroscience, Sayı 15, 2021.

